

Зловити промінь щастя

Перевидання популярного роману Світлани Талан «Не вурдалаки».

Вихованці війни, вони мали за розкіш одяг і взуття, за щастя — відвідини кінотеатру на зекономлені на їжі копійки... Вони мріяли, закохувалися, одружувалися й не ділили дітей на своїх і чужих... Коли Марія та Роман побралися, вони були ще зовсім молоді, але душами вже починали сивіти: далось взнаки життя під час німецької окупації. Насильство, знуцання, голод, смерть проносилися перед дівчачими і хлопчачими очима... У цій війні за людську гідність і право на спокійну старість...

Світлана Талан

*Зловити промінь
щастя*

*від фіналістки конкурсу
«КОРОНАЦІЯ СЛОВА»*

Світлана Талан

*Зловити
промінь щастя*

Перевидання роману «Не вурдалаки»

РОМАН

ХАРКІВ **КЛУБ**
2019 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2019

ISBN 978-617-12-6739-8 (epub)

Жодну з частин даного видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

В оформленні книги використано фото з архіву автора
Дизайнер обкладинки Олексій Безруков

Колажі Надії Величко

Електронна версія створена за виданням:

Талан С.

Т16 Зловити промінь щастя : роман / Світлана Талан ; передм. К. Романченко. — Харків :
Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. — 304 с.
ISBN 978-617-12-6549-3

Вихованці війни, вони мали за розкіш одяг і взуття, за щастя — відвідини кінотеатру на зекономлені на їжі копійки... Вони мріяли, закохувалися, одружувалися й не ділили дітей на своїх і чужих... Коли Марія та Роман побралися, вони були ще зовсім молоді, але душами вже починали сивіти: далось взнаки життя під час німецької окупації. Насильство, знущання, голод, смерть проносилися перед дівчачими і хлопчачими очима, щоб потім відгукнутись у війні за людську гідність і право на спокійну старість...

УДК 821.161.2

© Талан С. О., 2019

© DepositPhotos.com / Prochkailo, khamidulin, обкладинка, 2019

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2019

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2019

«Коронація слова» створює для вас нову хвилю української літератури — яскраву, різножанрову, захопливу, — яка є дзеркалом сьогодення і скарбом для майбутніх поколінь.

Тетяна та Юрій Логущ, засновники проекту

Міжнародний літературний конкурс романів, кіносценаріїв, п'єс, пісенної лірики та творів для дітей «Коронація слова» був заснований за підтримки бренду найпопулярнішого українського шоколаду «Корона». Головна мета конкурсу — сприяння розвитку новітньої української культури.

Література, кіно і театр обрані не випадково, адже саме ці жанри є стратегічними жанрами культури, що формують і визначають зрілість нації.

Метою конкурсу та його завданням є пошук нових імен, видання найкращих романів, стимулювання й підтримка сучасного літературного процесу, кіно й театру і як наслідок — наповнення українського ринку повнокривною конкурентоспроможною літературою, а кіно й театру — якісними українськими фільмами й п'єсами.

koronatsiya.com

Передмова

Світлана Талан — вчителька за фахом. У її біографії поєдналися Сумщина та Луганщина, а у творчості — гостросоціальні мотиви (перший роман «Коли ти поруч» був відзначений Всеукраїнським літературним конкурсом «Коронація слова» за 2011 рік і розповідав про долю дівчини, хворої на СНІД) і жанр «правдивої історії» (“true story”). Саме такою правдивою історією про життя простої української жінки та її родини є пропонований вашій увазі роман. Можливо, у ньому відбилися родинні перекази, можливо, образ Марійки — простої вчительки з української глибинки — є в чомусь автобіографічним, хоча авторка та її героїня різні за віком і досвідом.

Життя Марійки (звісно, не першої Марії в історії української літератури; символічна значущість цього імені часто виявляється у творах вітчизняних письменників, згадаймо бодай «Марію» Уласа Самчука) розпочинається у тяжкі для української історії часи — напередодні Другої світової війни; саме звідти походять психологічні травми персонажів твору. У перші повоєнні роки сільська молодь, незважаючи на матеріальну скруту, докладала всіх зусиль, аби здобути вищу освіту. Для молодшого покоління, можливо, буде відкриттям, через які випробування пройшли їхні прадіди та прабаби, котрі не мали ні одягу, ні взуття, а найбільшим щастям вважали відвідини кінотеатру на зекономлені на їжі копійки. Попри такі складні життєві обставини молоді люди закохувалися, одружувалися, раділи життю. Прості буттєві радості персонажі роману намагаються знаходити в усьому.

Однак не варто вважати, що роман Світлани Талан не зачіпає суттєвіших проблем: ідеться в ньому і про зраду та довіру, безкомпромісність і пристосуванство, професійний обов'язок і прагнення до віри у суспільстві, що живе за моральним кодексом будівника комунізму. У найскладніші моменти життя Марійка приходить до церкви, адже вона — жінка, котра прагне захистити своїх дітей (нехай двоє з них і нерідні для неї), зберегти родину, незважаючи

на зраду чоловіка. Уміння розуміти та прощати — ось чого навчає авторка на прикладі своєї героїні.

Зрештою, що означає вигук, винесений у назву твору, адже Світлана Талан пише не фентезі й не горор? Марійка та її чоловік Роман усе життя працюють у школі, стративши своє здоров'я, щоб на схилі віку почути від «пихатої червономордої» судді: «Ви не діти війни, ви вурдалаки!» Ці слова виявляться фатальними для Романа, а останньою метою в житті Марійки стане написати книжку, аби довести пихатому червономордому світу: вони, їхнє покоління, змушене тепер жебрати в держави, таки не вурдалаки. Власне, на протиставленні добра і зла, людяності та жорстокості, совісті й нахабства побудовано всю розповідь, часом дещо пафосну, часом — сентиментальну, надмірно емоційну, але щиру.

Безперечно, основною читацькою аудиторією роману «Не вурдалаки» стануть люди старшого покоління: ті, хто в персонажах Світлани Талан упізнають себе чи своїх батьків. Проте й молоді, що зараз живе фактично при комунізмі, корисно буде дізнатися історію «дітей війни» та, можливо, розвіяти ілюзії про солодке радянське життя, котрі дивним чином з'являються у свідомості тих, хто народився вже після розпаду Союзу.

Катерина Романченко

Світлій пам'яті батька, любій матері та усім дітям війни
присвячую

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиш приходять
подібне кохання.

В. Сосюра

ЧАСТИНА ПЕРША

ЧАСТИНА ПЕРША
Спогади
з дитинства

Кажуть, що на кожне покоління обов'язково випадають якісь випробування. Наше покоління зараз називають дітьми війни. І не лише тому, що на нашу долю припали жахіття війни. Ми пережили випробування ще й голодом та бідністю. З раннього дитинства вже знали не на словах, що таке важка праця. Діти війни — особливі люди. Про це я знаю з власного життя.

Народилась я в мальовничому селі на Поліссі, таких немало в Україні. Наша хатинка стояла на пагорбі. Вона була маленькою та старою. Через поважний вік хата похилилася й увійшла в землю. Біля ганку росла величезна дика груша з товстим стовбуром та густим широким віттям. Влітку вона давала приємний затінок лавці та столу, які змайстрував батько. Навесні хатинка, що стояла у тихій задумі та смутку, опинялася серед буйного цвіту вишень, слив, яблунь та бузку. Коли подих свіжого весняного вітру легенько торкався квітучих дерев, з них завірюхою падав білий цвіт на солом'яну стріху. Тоді наша хатинка переставала бути такою сумною. І вже веселіше тяглася вгору своїм похиленим димарем туди, де снував до неба жайворонок золоту нитку своєї пісні. А ще біля хати, попід тином, мати завжди садила квіти. Найбільше мені подобалися невибагливі, але такі горді мальви. Ці квіти радували око цілісіньке літо. До того ж були різних кольорів: і світло-рожеві, і білі, і яскраво-червоні. Вони були і красиві, і практичні — з них можна було зробити гарну ляльку. Зірвеш рожеву квітку — і вже за хвилинку тримаєш пишну принцесу в рожевому платтячку, візьмеш червону — ось і подружка принцеси!

Упродовж городу тяглася вузенька доріжка, поросла м'яким споришем. Вранці травичка вкривалася росами, стаючи схожою на прохолодний вологий килимок. Якщо побігти цією вузенькою росяною стежкою через садок та город, то опинишся біля самого берега невеличкої тихої річечки. Сюди ми бігали щоранку вмиватися. Мила ж не було, але біля берега росла травичка з біленькими квіточками, яку ми називали «мило». Якщо її добре розім'яти, то вона починала милитися, ніби справжнє мило. Біжиш вранці до річки, над якою завис сивий туман, роси обпікають босі ноги, аж дух перехоплює. Хлюпнеш в обличчя холодної води — де й сон подівся! Проте одразу відчуєш і бадьорість, і приплив сил.

До самого городу тяглася тиха затока, затінена старезною вербою з покрученим корінням. Тато казав, що її саджав його батько, наш дідусь. А в тихій річці вода чиста й прозора, наче кришталь. Влітку можна було спостерігати, як зграйки рухливих мальків гралися у воді, то вискакуючи на сонце, то ховаючись у тінь верби. Іноді до берега підпливала велика повільна рибина, тикалася носом в оброслий водяним мохом камінь і подовгу стояла, ніби прив'язана, ліниво поводючи широким хвостом. Узимку крига сковувала річку, і тоді можна було прямо з городу потрапити на ковзанку. Та якби ж то дитинство було таке прекрасне, як барвистий та сонячний світ навколо!

Я, Марія, була в сім'ї найстаршою дитиною. Народилась у 1936 році, а через два роки по тому народився братик Сашко. Найменша, Софійка, з'явилася на світ у 1941 році. Наша мати працювала все життя в колгоспі. Вона була невелика на зріст, білява і мала гарний голос. Батько теж був простим колгоспником. Високий, стрункий та чорнявий красень. А ще у нашій маленькій хатинці з нами проживала таткова сестра, яка не виходила заміж і власних дітей не мала. Ми троє були їй за рідних. Звали її всі Тьотею, і так до неї прилипло це слово, що часом ми забували, яке у неї ім'я — Тьотя та Тьотя. А ще з нами жила материна сестра зі своєю донькою Наталією.

І все було б добре, якби в хаті нашій надовго не оселилися злидні, хоча батьки трудилися від ранку до смерку. Мати працювала в колгоспі, але не за гроші, а за трудовні. У кінці року на трудовень отримувала п'ятдесят або сто грамів зерна. Тоді брали це зерно та йшли молоти на жорнах, які були зроблені з двох каменів. Батько теж працював у колгоспі, але того зерна, що заробляли батьки, на нашу велику сім'ю не вистачало. Тому тато йшов по сусідніх селах дивитись, хто будує нову хату. Він підходив до людей і запитував, чи не потрібен їм майстер, щоб покрити її соломою, бо дуже вправно вмів це робити. Одного разу тато розкривав солом'яну стріху і знайшов там шматочок старого жовтого сала. Він не сказав про нього господарям, сховав сало за пазуху і приніс додому. Сало було дуже старе, смердюче, пожовкле, майже коричневе, але яким же смачним воно нам здалося! У нашій родині тоді було справжнє свято. А якось у старій

покрівлі батько знайшов сховані копійки. Можливо, він і взяв гріх на душу, але господарям не розповів про знахідку, приніс ті копійки додому.

Змалечку ми, діти, були привчені до всякої роботи. Сашко пас корівку, без якої наша родина, напевне, не вижила б. Збере мати зранку йому вузлика, а там окраєць хліба та одна картоплинка, умиється сльозами, проводжаючи малого, а сама — на роботу. А ми з сестричками беремо мішки та йдемо в коноплі рвати плоскуху для корівки. Більше зілля росло і на плантаціях буряка, і на картоплі, але туди ходити не можна було. А коноплі високі, здавалися нам цілими деревами. Подме вітер, коноплі зловісно захитаються, зашумлять, страшно, але що вдієш? У них можна було сховатися, нарвати бур'яну, щоб потім насушити його на зиму для корівки-годувальниці. Хоча насправді ми рідко пили молоко. З нього робили сир, збирали вершки, які Тьотя несла на собі пішки п'ятнадцять кілометрів до міста, щоб продати на базарі та вторгувати хоч копієчку. Знесе курка якесь яйце — теж на базарі продадуть, самі не їмо, тільки облизуємося.

Рвемо одного разу зілля в коноплях, а подружка Валя вирішила мене трохи полякати.

— Марійко, а ти знаєш, що по коноплях ходить дурна Баба, — каже вона, а у самої очі такі хитрі!

— Шуткуєш? — запитую.

— Чесне слово! — говорить та вже серйозно.

— А ти бачила її? — запитую, бо стає так лячно.

А ще піднявся вітер, коноплі над головами розгойдалися, зловісно зашуміли.

— Я не бачила, а ось люди бачили! То, може, підемо додому?

— Ні! — відповідаю я й починаю швидше запихати зілля у мішок.

Злякалася я тієї дурної Баби не на жарт, але виду не подала. Рву бур'яни, а сама прислухаюся до кожного шелесту. «Якщо з'явиться дурна Баба та поженеться за мною, — розмірковую, — кину їй спочатку мішок — нехай його розірве. Потім тікатиму від неї та скидатиму із себе одяг, щоб кинути Бабі. Так і врятуюся».

Згадуючи ті часи, я лише згодом, ставши вже дорослою, зрозуміла, як було тяжко матері, як краялося, рвалося на шматки, пекло болем її серце. Вранці, коли вона нас будила, ми всі як один починали скавчати,

мов голодні цуценята: «Хочемо їсти». «Зараз, дітоньки, зараз, мої любі», — казала мати, нишком витираючи сльози. А сама діставала варені картопляні лушпайки. Щоб нас якось заспокоїти, розповідала нам віршика:

Плакала киця на кухні,
Аж у неї очі попухли.
«Чого це ти, кісонько, плачеш?
Їсти чи питоньки хочеш?»
«Ні їсти, ні пити не хочу,
Сам кухар сметану злизав,
А на мене, кісоньку, сказав».

Розкаже мама віршика, хоча сама вона до школи не ходила й була неграмотна, дивись, вже й веселіше дітям стало.

Трохи легше було, коли приходила весна. Ми тоді збирали цвіт білої акації, з якого мати пекла нам оладки. Їси їх — смачно, бо голод такий, що аж живіт до спини прилипає. А там і час цвітіння конюшини приходить. Назбираємо її рожевих квіточок, мати розітре їх у ступці, щоб спекти оладки. Моя хрещена дала нам одного разу шматочок сала, щоб змащувати пательню для жарки. Той шматочок мати ховала на припічку, і ми, діти, як не хотіли їсти, ніколи його не чіпали. Але якось я була вдома сама. Так хотілося їсти, що аж нудило. Знала, що харчів ніяких немає, проте, про всяк випадок, позаглядала в чавуни та горщики. Ніде нічого, хоч вітру розгуляйся. Але ж я знала, що на припічку схований шматочок сала. Як згадала про нього, аж слинка потекла! Прислухалася, чи ніхто не йде до хати, та й вирішила хоча б понюхати той шматочок. «Знаю, що брати не можна, але якщо понюхаю його, то нічого ж не станеться?» — подумала я та й дістала той недогризок. А він смажений-пересмажений, чорний, зморщений, і жиру вже не видно. Понюхала, а він так пахне! Вирішила, що можна його полизати. Це ж не їсти, тож ніхто не помітить і не дізнається. Лизнула один раз і майже не відчула, який він на смак. Ще раз спробувала, а потім ще, і так захопилася, що не почула, як до хати зайшов братик Сашко.

— Ага! Сало їси! — зарепетував він. — Злодійка! Крадійка! Я все мамі розкажу!

Я стою червона, ніби мене обдали окропом. Це ж треба вскочити в таку халепу! І що про мене тато й мама подумують?!

— Я не крала, — кажу крізь сльози.

— А що ти тоді з ним робила? — не вгамовується малий.

— Я... Я його... Лизнула, — зізнаюся я.

— І як? Смачно? — Оченята в братика одразу заблищали.

— Хочеш спробувати?

— Еге ж!

— Тоді пообіцяй, що ніхто про це не дізнається, — кажу я, тримаючи шматочок сала перед самим його носом, щоб подразнити.

— Ніхто! — клянеться Сашко, не зводячи очей із сальця.

Я простягла руку, а він, як цуценя, почав вилизувати той шматок швидко-швидко, та ще й з усіх боків.

— Е ні! Ми так не домовлялися! — Я піднімаю руку вгору, щоб сало було на безпечній відстані. — Ти так все сало злижеш!

— А завтра ще полижемо? — з сумом запитує братик, не в змозі відірвати погляд від шматочка.

— Подивлюся, чи вмієш ти тримати язика за зубами, — відповіла я та на правах старшої сестри поклала сало на місце.

Напевне, з тиждень ми з ним таємно лизали той шматочок. А потім Сашко не втримався. Прямісінько з моїх рук вихопив його й одразу ж ковтнув, як індик. Я почала ревти, бо зрозуміла, що тепер наша таємниця викриється, а ще більшою прикрістю стане те, що не буде на чому смажити оладки. Коли мати повернулася додому, то я так вже зревлася, що й говорити не могла, лише хлипала. Сашко їй у всьому зізнався. Тоді мама вперше відлупцювала свою дитину, тобто Сашка. Мене не сварила, бо я сама себе змучила. Коли прийшов тато, то ми вже втрюх сиділи на лавці та гірко плакали за тим шматочком, якого вже не було.

— Що трапилось? — схвильовано запитав батько.

— І що це за життя, коли просвіту не видно? — плачучи, сказала мати та розповіла про пригоду.

— Нічого, мої любі, — попестив нам голівки батько. — Не весь же вік ми так будемо бідувати?

— А зараз? Чим маститимемо пательню? — запитала мати, витираючи сльози.

— Завтра спробую походити по селу, — відповів батько. — Можливо, хтось дасть шматочок у борг.

І він дійсно дістав десь те сало, а я ніколи за своє життя не взяла чужого.

Ми частенько ходили за село збирати щавель. Він лише протикається із землі першими несміливими листочками, а ми вже його весь повищипуємо. Одного разу Валя запропонувала піти нарвати щавлю на кладовищі.

— Там не можна рвати, — сказала я їй.

— Чому?

— Мама говорила, що з кладовища не можна нічого їсти, — пояснила я.

— А ти не кажи, де нарвали, то вона й не дізнається!

— Брехати не можна!

— А ти не бреши. Не кажи нічого — і все. Принеси щавель, поклади на стіл та й мовчи, — повчає мене подруга.

Не хотіла я йти на кладовище, але вона так гарно розповідала, який там великий щавель, скільки його там багато, що я врешті-решт згодилася. Нарвали ми його, принесла додому, як Валя навчила, поклала на стіл та й мовчу.

— Ой, дитинко, — каже мама, — який гарний та великий щавель! І де ж це такий виріс?

— На кладовищі, — одразу ж бовкнула я, бо брехати зовсім не вміла. Зізналася й зараз же від сорому розплакалася.

— Цить, доню. — Мама притисла мене до своїх грудей. — За те, що сім'я сьогодні буде з вечерею — спасибі. Але брехати більше не треба. Негарно так. Соромно. Добре?

— Я... Я ніколи, ніколи не брехатиму, — кажу я, витираючи сльози.

Іноді в нашій родині було справжнє свято. Це траплялося тоді, коли вдавалося спіймати у річці якусь рибику. У такі дні можна було поласувати і гарячою юшкою, і скуштувати саме м'ясо риби. Але найчастіше таланило взимку, коли річку сковувала крига. Дрібна риба, якої було в річці повно, починала задихатися. Тоді ми робили ополонку, туди підпливала риба, а ми виловлювали її підсакою. Цю рибу зразу не їли, а сушили її в печі, щоб можна було обміняти на

якийсь інший харч. Одного разу мати обміняла два відра сушеної риби на відро картоплі.

Пам'ятаю, як навесні пішли ми з дівчатами за село до залізничної колії, уздовж якої тягнулася лісосмуга з акації. Тільки почали рвати її цвіт, як щось загавкало. Я була змалку боязка та полохлива, тож умить принишкла і запитала подружку Валю:

— Де це собака гавкає?

А вона, щоб посміятися з мене, каже:

— Звідки тут собаки? То лисиця!

Я не на жарт злякалася. Рву біленькі запашні квіточки, а сама все дослухаюся: чи, бува, не загавкає та лисиця десь поруч? З часом я трохи заспокоїлася і почала підспівувати дівчатам. Розгортаю гілля куща і раптом бачу прямисінько перед собою чорного чоловіка із золотими зубами. Я й заклала на місці від переляку! А той засміявся та й каже: «Вовка боятися — в ліс не ходити!» Тоді я як заверещу з переляку та як учеплюся у руку подруги! Як потім з'ясувалося, то був об'їждчик із залізничної колії. А зі мною трапилося лихо. Піду до школи, мине кілька годин, а у мене починають німіти губи, потім по них ідуть кольки, доходять до голови, й мені стає зле. Вчителька відпустить мене додому, я приплетуся на ватяних ногах до хати, а їсти-пити не хочу і не можу. За тиждень я вже ледь пересувалася — така стала немічна.

— Щось треба з дитиною робити, — сказала тоді мати.

А що робили тоді в селах? Привели до мене бабцю-шептуху. Вона щось довго шепотіла над моєю головою, а потім вилила віск із розтопленої свічечки у воду.

— Ось, дивіться! — сказала бабця.

Мати з Тьотею подивилися та в один голос: «Лисиця!» Зізналася я, що нещодавно злякалася її. Наступного дня з воску вилилися кущі, а через добу — той дядько, якого я так злякалася. Відтоді я почала одужувати.

На другому кінці села було велике озеро, а за ним тягнувся кудись далеко-далеко сосновий гай. Найчастіше мене, як найстаршу в родині дитину, брала з собою в ліс хрещена мати. Ходили далеко, у ті місця, де бувало менше людей. Хрещена назбирає ягід два великі кошики, а я лише один. Йду додому, і мені соромно повертатися з одним кошиком.

Обмию ввечері ноги у річці, мати прикладе до порепаних підошов листя подорожника, примотає ганчіркою, а на ранок знову ходжу босоніж. Але зазвичай ішли до гаю в основному діти збирати суниці. Увечері Тьотя нам готувала плетені з лози кошики, а вранці, ледь зажевріло на небі, будила нас йти до лісу по ягоди. Очі злипаються, але ми підіймалися, виходили надвір — треба йти до лісу, бо хочеться їсти. Ноги босі, п'яти порепані, роса обпікає дитячі ніжки. Перед тим зайшли до сусідів, забрали із собою Валю.

— Давайте Петруся розбудимо, — запропонувала подруга.

— Навіщо? Нам більше ягід дістанеться, — кажу я.

— А ти знаєш, як той ліс називається?

— Ні, — зізнаюсь. — Та яка різниця?

— «Покійне»! Ось як!

Одне слово вже мене налякало.

— А Петрусь від нас старший, — не вгамовується Валя. — Тож із ним не так страшно буде.

— Чи й не так! — кажу я, а сама вже повертаю до подвір'я Петрика.

Йдемо до лісу, а навколо так гарно, що я вже й забула про страшну назву лісу. Обабіч дороги величаво розлігся лопушняк, зеленіє висока трава, серед якої завмерли ніжно-голубі дзвіночки. Подалі виглядають із трави ясноокі ромашки, рожевіє запашна конюшина. А старезний ліс урочисто й поволі суне нам назустріч.

У лісі стоїть солодкий суничний запах, і ми одразу кидаємося до маленьких кущиків з різьбленими листочками. Не втримуюся, і перші кілька запашних ягідок кидаю до рота, довго смакую ними, а руки самі вже швидко снують по траві. Нам поталанило, бо прийшли раненько, і люди ще не встигли визбирати ягідки. Кладу до кошика не лише стиглі, а й напівзелені суниці. Більше вже не куштую — не одна ж я голодна! Коли кошик був майже повний, у лісі чомусь потемніло. Піднімаю голову догори й бачу, як велика темна хмара зачепилася за верхівки височенних сосен.

— Напевне, незабаром буде дощ, — кажу Валі.

— Доки не назбираю кошика, додому не піду, — відказує вона й далі нишпорить руками по траві. — А ти не запитувала Петруся, чому ліс називається Покійне?

— Тобі завжди подобається мене лякати!

— То розповісти? — Петрусь уже тут як тут! — Чому так ліс називається?

— Якщо щось страшне, то не треба, — благаю я його, але Петрик уже почав:

— Дуже-дуже давно тут не було лісу, а стояло село, і в ньому жили люди. Посеред села у них була гарна церква. А одного разу все село і навіть церква провалилися глибоко під землю.

— Не бреш! — кажу я.

— Не віриш?! — Петрусь аж підскочив. — Я не брехун і доведу це тобі. Ось іди сюди та приклади вухо до землі.

Я слухняно підходжу до нього, стаю навколішки та прикладаю вухо до землі.

— Чуєш?

— А що я повинна почути?

— Мій дід казав, якщо добре прикласти вухо до землі та прислухатися, то буде чути, як у церкві дзвони б'ють та півні співають!

Я завмерла, затамувала подих, і в цей час десь загримів грім. Я підхопилася, як навіжена, та побігла з криками чимдуж з лісу, а за мною й усі інші. Зупинилися, щоб відхекатися, коли вже вибігли з лісу.

— Ти почула? — запитав Петрусь.

— Так! — відповідаю я, хоча й сама не знаю, чи щось чула, чи грому злякалася.

І тут Валя розревлася.

— Я... Я кошика у лісі забула, — схлипуючи, сказала вона.

Петрусь, хоча й був лише на рік старший, сміливо заявив:

— Боягузки! Чекайте на мене тут. Зараз принесу твого кошика.

— А ти справді чула дзвони? — спитала Валя, коли постать хлопця зникла в гущавині лісу.

— Справді! — відповіла я. — І чого ти до мене причепилася? Не віриш — піди сама й послухай!

Валя була набагато сміливішою і часто лякала, щоб потім з мене поглузувати. Батьки були на роботі, а в суботу до моїх обов'язків належало мастити долівку червоною глиною.

— Ходімо до берега погуляємо, віночки поплетемо, — запропонувала Валя.

— Не можу, — відказую їй. — Треба долівку мазати.

Валя примружує очі та про щось розмірковує, але не довго.

А я вже здогадуюся, що подруга щось вигадала, щоб мене вмовити піти з нею.

— Ось зайдеш у хату, а там нікого немає, — починає Валя.

— Ну то й добре, ніхто не заважатиме.

— Добре то добре, але коли у хаті нікого немає, там літають янголи.

— Нехай собі літають, — невпевнено кажу я. — Вони мені не заважають.

— Вони не лише літають... — таємниче шепоче Валя.

— А що вони роблять? — вже тремтячим голосом запитую я її.

— Літають і дзвонять у такі маленькі дзвоники! — каже Валя і хитро посміхається.

— Брешеш! — кажу я, а у самої вже мурахи по спині від страху полізли.

— І не брешу! Сама чула!

— То у твоїй хаті літають янголи, а у нашій їх немає! — кажу я й показую на прощання Валі язика.

У дворі в горщику розводжу глину з водою, беру щітку та шматок конопляного клоччя. З острахом тихенько переступаю поріг хати. Вслухаюся у тишу. Лячно, дуже лячно, але треба йти досередини. Швидко змазую долівку — дзвіночків янголів не чути. Але це ще не все. Треба клоччям підвести рівненько по стінах над долівкою. Рученята тремтять від страху, ніяк не виходить рівненько, і я починаю тихенько плакати — чи то від страху, чи від розпачу, весь час прислухаючись, чи не будуть тельнякати дзвіночками янголи?

У середині літа дозрівав на городі мак. І так уже хотілося хоча б одну маківку зірвати, розкрити рота і висипати в нього стиглі зернятка! Все частіше ми, діти, почали ходити навколо грядки з маком та скоса на нього поглядати. Це помітила Тьотя та й каже нам:

— Ви ж не здумайте заходити на грядку з маком, а то буде вам лихо.

— Яке ще лихо? — запитую, розмірковуючи, як це вона здогадалася, що нам мак не дає спокою.

— На маковій грядці живуть русалки!

— І що вони нам зроблять?

— Залоскочуть до самої смерті! Ось що!

Увечері Петрусь хвалиться:

— А я вже мак куштував!

— Сам рвав?

— Ні. Мати головку зірвала та пригостила мене.

— Сам не ходи до грядки, — кажу я та розповідаю те, що почула від Тьоті.

— Ніяких там русалок немає! — заперечує Петрусь. — Там живе Баба Киця!

Хто б там не жив у тому макові, але ми обходили цю грядку стороною.

Наприкінці літа ми ходили до лісу, збирали груші-дички. Їх сушили на печі, а взимку варили узвар. А щоб він був солодкий, цукровий буряк випарювали у печі з водою так, щоб рідина ставала солодкою і слизькою, як слимак. З цією водою варили кришеники. Гидкий був узвар, аж нутрощі вивертає, а все одно доводилося пити — хотілося хоча б щось солоденьке скуштувати.

Йдемо одного разу великим гуртом до лісу по груші. Дорога тяглася через поле. Коли бачимо — на дорозі вовк лежить, і в нього світиться око. І хоча нас було багато, полякалися, зупинилися і гадаємо, що нам далі робити. І назад вертатися не можна, і йти лячно. Хлопці, котрі сміливіші, знайшли палки й рушили на вовка. Підійшли ближче, придивилися, а то лежить шматок обгорілого дерева, з якого випав сучок. Ми гадали, що то його око. Посміялися та й попрямували далі.

Мені було п'ять років, коли почалася Велика Вітчизняна війна. Дитяча пам'ять не зберегла всього того, що довелося пережити, лише окремі епізоди. Ми, діти, почули це слово, але ще не уявляли, що таке війна. Це слово звучало на устах людей як щось страшне, зловісне, недобре, тому і вимовляли його тихо, з сумом.

Пам'ятаю, що був спекотний день, коли селом прокотилося нове слово «мобілізація». Всіх чоловіків збирали на шляху для відправки на фронт. Мати взяла за долоньку трирічного Сашка, на руки — сестричку Софійку, якій виповнилося всього три місяці, і ми з татом пішли до центру. Там уже було багато людей, стояли автівки. Жінки, бабусі, молоді дівчата — всі чомусь плакали, і я розплакалася.

— Не плач, Марійко, — сказав тато і кудись побіг.

Повернувся він з двома булочками, які купив у буфеті. Які ж вони були смачні! Кругленькі, пухкі, скоринка пахуча, підсмажена, золотава.

Стільки років пройшло, а мені все здається, нічого смачнішого я ніколи не куштувала. Тато поцілував нас на прощання, заліз до кузова автівки, яка швидко зникла десь у дорожній куряві. Мати плакала, а ми з Сашком їли булочки і не розуміли, чому вона плаче.

З того дня, як ми провели тата, почалося очікування листів з фронту. Іноді він писав. Ми отримували трикутнички і читали, хоча його листи було нелегко прочитати. До школи він не ходив, а навчився читати та писати від брата, тому в тих листах було мало голосних, майже одні приголосні. Доводилося швидше здогадуватися, аніж читати. Та хіба це було важливо? Головне, що отримали звістку з фронту — значить живий. А щоб тато повернувся з війни, ми всі щодня після обіду ставали перед образами і молилися: «Спасибі Богу і Матері Божій. Дай Бог, щоб тато прийшов додому». Помолимося і віримо, що Бог почув нашу простеньку, але таку щирю дитячу молитву і з нашим татом буде все гаразд. Одного разу ми отримали від нього посилку, в якій були канцелярські зошити.

Коли в село вступили німці, то на березі річки, у кінці нашого городу, поставили свою кухню.

— Не ходіть туди! — щодня наказувала нам мати.

Спочатку ми дослухалися її застережень і боялися навіть носа поткнути на город. Але дитяча цікавість брала своє. До того ж у німців були такі привабливі різнокольорові дротики! Як же не підійти ближче та не розгледіти все своїми очима?! Коли вдома не було дорослих, я набралася сміливості та й пішла до кухні. Один із німців на березі річки якраз чистив піском великий казан. Дивлюсь, а біля кухні лежать привабливі кольорові дроти.

— Пане, дай, — прошу і пальчиком на дроти показую.

Він, напевне, усе зрозумів, засміявся, щось сказав по-своєму, погладив мене по голівці. А потім узяв якісь щипчики і нарізав шматки дротів. Схопила я їх та мерщій бігти додому. Доки дорослі повернулися, я вже встигла познімати обмотку, порізати її на невеличкі шматочки, нанизати на нитку та зробити намисто. Мама заходить до хати, а я вже красуюся в обновці. Посварила мене за те, що ослуhalася, але, мабуть, не дуже, бо я ще не раз бігала до берега та просила дроти на намисто. Кілька разів один німець давав мені виварені кістки. Мати доварювала їх, і ми всі ласували.

Часто німці навідувалися до хати за харчами. Старші нас навчили: тільки побачите, що зайшли до двору, залазьте на піч і плачте якнайголосніше. Заходять вони з автоматами до хати і своє: «яйко», «млеко», а ми ревемо на печі: «Ми німців боїмося!» Подивляться на нас, порахують наші голівки, що з-за комина виглядають, порегочуть та й підуть. Напевне, у них теж діти були. А ось курей у дворі й самі ловили. Повідривають їм голови і кинуть, а ми позбираємо ті голови та й варимо.

Цілу війну у нас прожила корівка Зірка. Кілька разів німці хотіли забрати її, однак, подивившись і порахувавши дітей, залишали. Але якось німців привів поліцай. Почали вони виганяти корову з хліва, аж тут вискочила надвір Тьотя і стала благати їх не забирати корову, бо діти з голоду помруть. Вони ні в яку. Тьотя впала на коліна, заходилася благати німця, хапати його за руки, молити. Той навів на неї автомата і мало не застрелив, але ми так налякалися, що не поховалися на печі, а почали ревити прямісінько посеред двору. Поліцай не зважав на наш плач, а німець подивився на нас, сказав щось тому та й пішов геть з двору. За ним неохоче поплівся поліцай.

У садку у нас росла велика яблуня. Біля неї був виритий окоп. Це була яма, на яку зверху поклали дошки й засипали землею. Там завжди стояв наготові каганець, а на долівці лежало кілька дощок. Коли запалювали каганець, то на мене наводили жах земляні жаби, які виповзали зі стін на світло. Їх я боялася більше, ніж самих німців. У пам'яті залишився епізод, коли над селом почався бій двох літаків — нашого та німецького. Мати, Тьотя, материна сестра — всі молилися, дивлячись з окопу в небо. Бій тривав довго. Нам було дуже-дуже страшно. Ревли двигуни літаків, летіли запалювальні кулі. На двох кінцях села спалахнули, загорілися хати, вкриті соломною. У тому бою наш літак збили, і лише після війни відбулося перепоховання льотчика.

Одного дня чуємо на вулиці галас, люди кудись біжать. Побігли й ми. Люди біжать на шлях, «наші», «наші» — чути повсюди. У селі на красивому білому коні попереду їхав бородатий чоловік. «Ковпак, сам Ковпак» — прошелестіло юрбою. Партизанів зустрічали хлібом-сіллю. Вони дозволили мешканцям села забрати все з німецьких складів. Люди кинулися розбирати харчі. Мати принесла півмішка зерна, а надвечір повернулася Тьотя, яку ми ледь пізнали. Вона була вся

покусана бджолами, але щільники з медом таки роздобула. А через день село знову зайняли німці. Вони видали наказ, якщо все не повернуть — розстріл. Довелося матері віддавати зерно, але кілька кілограмів усе-таки засипали у горщик та вночі закопали у садку.

Дійшли чутки, що наших демобілізованих односельців провозитимуть у вагонах залізничною колією за сорок кілометрів від села. Багато жінок з вузликами вирушили туди пішки з надією побачити своїх чоловіків. Почала збиратися і наша мати.

— І я хочу до тата! — плакала я.

— Не можна, дитинко, це дуже далеко, — сказала мама.

— А булочку від нього принесеш мені?

— Гостинця обов'язково принесу, — пообіцяла мати та додала: — Якщо, звичайно, тата побачу.

А повернулася вона за кілька днів стомлена, змарніла. З батьком так і не зустрілася. Роздала солдатам гостинці та й пішла додому.

За районним центром був розміщений концтабір для радянських військовополонених. Жінки ходили туди, носили їм хліб, варену картоплю.

— Можливо, і наш там, — бідкалася мати. — Голодний та холодний.

— Хто ж тобі що там скаже? — озвалася Тьотя.

— Хліб за колючі дроти жінки перекидають, то, напевне, можна побачити, хто там.

— Піду я сама, — сказала Тьотя. — Якщо побачу його, то іншого разу ти сходиш. А зараз залишайся з дітьми.

Так і вирішили. Мати спекла хлібину, відварила три картоплини, а Тьотя, помолившись перед дорогою, пішла вранці, коли на небі ледь почало сіріти.

Цілий день мати, немов відчуваючи щось недобре, не знаходила собі місця. І марно. Пізно ввечері городами прийшла Тьотя. Вона була сама не своя. Зайшла в хату, впала на долівку та почала так плакати, кричати та рвати на собі волосся, що ми полякалися, залізли на піч та притихли, як мишенята у нірці. Кинулася до неї мати, допитується, що сталося. Тьотя лише голосить.

— Що?! Він там? Його вбито? — питається схвильована мама.

— Ні! Ні! — тільки й сказала Тьотя.

— То що ж трапилося?! Ти була там?

— Так! — киває головою. — Віддала все бідолашним.

— То що ж іще?

— Німець... Німець... Мене спіймав! — голосить.

— Згвалтував?

— Так! Я не хочу жити! Не хочу! — кричить Тьотя та б'ється головою об долівку.

Для нас було незрозуміло, що трапилося з нашою Тьотею, але ми теж почали хором голосити на печі.

З того дня Тьотю неможливо було впізнати. Завжди роботяща, вона встигала і попоратися, і на своїй швейній машинці людям щось пошити, і за нами приглянути. А то стала задумлива, якась розгублена. Ходить мовчки, мов примара, не розмовляє, не їсть, а як спати полягаємо, чути, як вона плаче. Мати її заспокоює, говорить, що не одна вона така, що люди на фронті гинуть кожного дня, а у них удома маленькі діти лишаються сиротами — війна принесла біду в кожную оселю. Здавалося, трохи допомогло. Стала Тьотя приходити до тям. Дивиться сумними очима на світ, та хоч їсти почала. Але одного дня вона знову впала на долівку, заходилася кричати: «Важка я! Не хочу німця! Не хочу!» Ми не розуміли, що з Тьотею, але притихли, лише схлипуємо. Мати нас загнала на піч, наказала спати. Та куди там, якщо вона про щось із Тьотею шепочеться. Почули ми, що мати поведе її до якоїсь бабці, яка жінкам допомагає. «Хай би куди мама Тьотю відвела, аби та не плакала», — подумала я.

Наступні дні Тьотя то лежала в ліжку, дивлячись порожніми очима у стелю, то йшла до хліва, перехилялася над великою дерев'яною діжкою, ойкала та примовляла: «Не хочу німця, не хочу». Кортить спитати, чому вона про якогось німця все говорить, а боїмося, що почне знову плакати та голосити. Напевне, життя у її лоні так жадало з'явитися на світ, що та бабця не допомогла Тьоті. Незабаром мати нам сказала, що у нас буде братик або сестричка. Ми зраділи, а Тьотя тихо мовила: «Все одно я його вб'ю».

— Не треба, — попросила я. — Ми дитинку будемо няньчити, будемо її любити.

— А я — ні, — чомусь відповіла Тьотя.

З часом вона змирилася зі своїм станом, і одного ранку ми прокинулися від крику немовляти.

— Та погодуй же дитинку, — вмовляла мати Тьотю, яка лежала на печі, відвернувшись від немовляти. — Вона не винна, що Бог дав їй життя.

— Я її погодую, — сказала я.

Мати посміхнулася, а Тьотя не витримала, повернулася, подивилася на дитинку.

— Ти поглянь, — сказала мати. — Це не хлопчик, а янголятко!

— Дай мені його, — прошепотіла Тьотя і піднесла малюка до грудей.

Стьопа, так назвали хлопчика, дійсно був схожий на маленького янгола. Волоссячко у нього було русяве, хвилясте, щічки кругленькі, рожеві, носик невеличкий, кирпатий. Ми так полюбили малюка, що ладні були будь-кому видряпати очі, хто називав його німцем. Тьотя швидко забула, що не хотіла цієї дитини. Лише частіше стала у Бога просити пробачення...

Батько був на війні простим піхотинцем. Одного разу їх викинули на Донбасі з парашутами на окуповану територію. Німці одразу ж усіх перестріляли, а хто зміг живим приземлитися, того знаходили в лісі та вели на розстріл. Батька з другом знайшли на землі та повели до яру розстрілювати. Вони змовилися, що падатимуть у яр ще до того, як пролунають постріли. Так і зробили: попадали вниз, туди, де було повно трупів, зачаїлися та лежать. Німці дали по них чергу з автомата та пішли собі геть. Тата куля не зачепила, а його друга поранило в плече. Напевне, наші дитячі молитви допомогли. Ночами вони йшли окупованою територією додому. Люди допомагали. Хто пустить заночувати, зігріє, хто нагодує, хто дорогу підкаже. А коли треба було перейти велику річку, а міст охоронявся, дівчина закидала тата травою у човні та перевезла під самим мостом, під носом у німців. Так батько дістався рідної домівки. Ми були зовсім дітьми, але розуміли, що треба тримати язика за зубами, щоб з татом не трапилося лиха. Чи вже хтось його побачив удома, чи здогадався, бо привів поліцай до нашої хати німців. Тато ледь встиг чкурнути по драбині на горище. Німці оглянули хату, не знайшли нікого. А поліцай сказав, що якщо знайдуть батька, то усіх дітей та дорослих разом із ним розстріляють. Коли німець поліз вгору по драбині, то мати завмерла у німій позі, а під нею вмить з'явилася калюжа. На тому горищі було геть порожньо, але тато знайшов невеличкий сніп конопель, присів за ним і тримав його

поперед себе руками. Німець піднявся, посвітив ліхтариком. До цього часу невідомо, чи він дійсно не помітив батька, чи пожалів дітей, бо не помітити було неможливо. Спустився німець донизу, махнув рукою, мовляв, ходімо звідси, та й пішли вони з хати, а мати впала перед образами на коліна, залилася сльозами. А вже за кілька днів село звільнили, і ми знову проводжали батька на фронт.

Пам'ятаю, як поспіхом відступали німці. Прокидаємося вночі від страшного гуркоту та шуму.

— Що це? — запитую злякано.

— Німці відступають, — радісно каже мама.

А потім нам довелося ще три дні сидіти в окопі, бо окупанти познімали дроти на стовпах і почали підривати бомби на своєму аеродромі, що розташовувався у нас за селом. Це був вересень сорок третього року.

Молитви наші дійшли до Бога, і тато, контужений, поранений, але живий, повернувся додому. Матері він привіз якийсь картате плаття, а мені — віскозну хустку та кофтинку з коротенькими рукавчиками в червону і білу квіточку.

У школу я пішла у сорок четвертому році, коли ще тривала кровопролитна війна. Вдягнути не було чого, але Тьотя пошила мені плаття з невибіленого полотна. Потім його пофарбували у червоний колір. Скільки ж то було радощів! Як мені заздрили мої молодші! До школи я йшла, не знаючи жодної букви, не вміючи рахувати. Але яка була жага знань! Класи були переповнені, у кожному більш ніж по сорок учнів. Серед нас було багато переростків, бо за окупації школа не працювала. За старими партами ми сиділи по троє. Чорнила не було, тому його самі робили з ягід бузини або соку червоного буряка. Зошитів теж не було, то писали де прийдеться: між рядками старих газет та на клаптиках паперу. Мені ж стали в пригоді канцелярські книги, які батько прислав з фронту. А ми в цей час співали пісні про Сталіна, в читанці на першій сторінці був портрет Леніна, на другій — Сталіна. Під ним красувався напис: «Спасибі Сталіну за наше щасливе дитинство». На уроках ми розучували пісні про Сталіна:

З піснею про Сталіна
Починаєм день,

Кращих ми не знаємо
На землі пісень.

Або ще така:

Із-за гір та з-за високих
Сизокрил орел летить.
Не зламати крил широких,
Того льоту не спинить.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте,
будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ